

Felsőőrtől Kismartonig*

(Történeti séta Burgenlandban)

I. Az örök nyomában

Az utóbbi években többször is eljutottam Burgenlandba. Bécsi kollégáim és barátaim kalauzolásával keresztül-kasul jártam Ausztria legkisebb és legfiatalabb tartományát. Az aránylag kis terület meglepően változatos. Más-más hangulatot teremt a Fertőmegyeshez¹ közeli „Pussta”, a Rozália-hegységben emelkedő fraknói vár, a Felső-Órvidék szeges-szeres települései, vagy a Fertő körüli városok, falvak, a Vashegy szabdiban létesített számos borozgatója, vagy a kismartoni Esterházy'sche Weinhalle. Burgenlandnak sajátos, Ausztria más, talán sokkal szebb vidékeitől eltérő hangulata van. Hasonló hangulatot énekeltet egy ausztriai költő, *Juliane Windhager* néhány sora:

„Ha most a nyelv
másképpen hangzik is,
ha a kis cipőt
szűknek érezzük is —
láthatatlan kezek
a közös lépéseket
örök időkre feljegyezték — ...”

(A kapruni temetőben, *Franyó Zoltán* fordítása.)

Közös lépéseink, vagy — most már tárgyilagosabbra váltva a szót — évszázadokig közös történelmünk néhány emlékhelyét szeretném bemutatni, számot adva egyúttal a táj történetének kutatásáról is.

A mai Burgenland területe a római birodalom keretében ugyan nem volt határvidék, akkori története mégis több szempontból előzménye a további fejlődésnek. Így például a Bécsi erdő hegyvonulata választotta el Noricum és Pannonia provinciákat,² utóbb itt húzódtott az avarok, majd a X. századi magyarok határa.

Még ismertebb a római kori utak és városok középkori továbbélése. Az ősi „Boros-tyánkő”-útvonal, amely a Balti-tenger mellékétől vezetett Észak-Itáliába, Carnuntumnál (a mai Petronell közelében) keresztezte a Dunát, majd Scarbantia és Sabaria (Sopron és Szombathely) felé haladt tovább.³ Bécs római kori „őst” akár Budapestéhez is hasonlíthatjuk: a vindobonai katonai tábor ott is előzménye volt a középkori városnak.

A római birodalom bukását követő évszázadok története ma még jobbára feltételezéseken alapul. A történelem írott és tárgyi forrásainak összevetése valószínűleg tisztázni fogja az avar állam bukását, és ezt követően az „Ostland” kialakulásának időszakát. Az eseménytörténetet azonban már fel lehet vázolni, és érdemes is: a mai Ausztria születéséről van szó.

Nagy Károly császár uralkodása alatt, és részben vezetésével, a frank seregek több hadjáratban támadták az avarokat. A 791-től mind élesebb hadakozásban az avarok keményen helytálltak. Nem tudták viszont elhárítani *Krum* bolgár kán támadását, amelynek következtében a bolgárok behatoltak a Dunántúl keleti részeire, és elfoglalták az avar uralkodó, a kagán székhelyét is. Ekkor az avarok beszüntették a frankok elleni harcot is, sőt védelmet kértek Nagy Károlytól (803).⁴ A szláv törzsek további támadásaitól sújtott avarságot Nagy Károly „*inter Carnuntum et Sabariam*”,

* A tanulmány befejező részét a következő számban közöljük. (Szerk.)

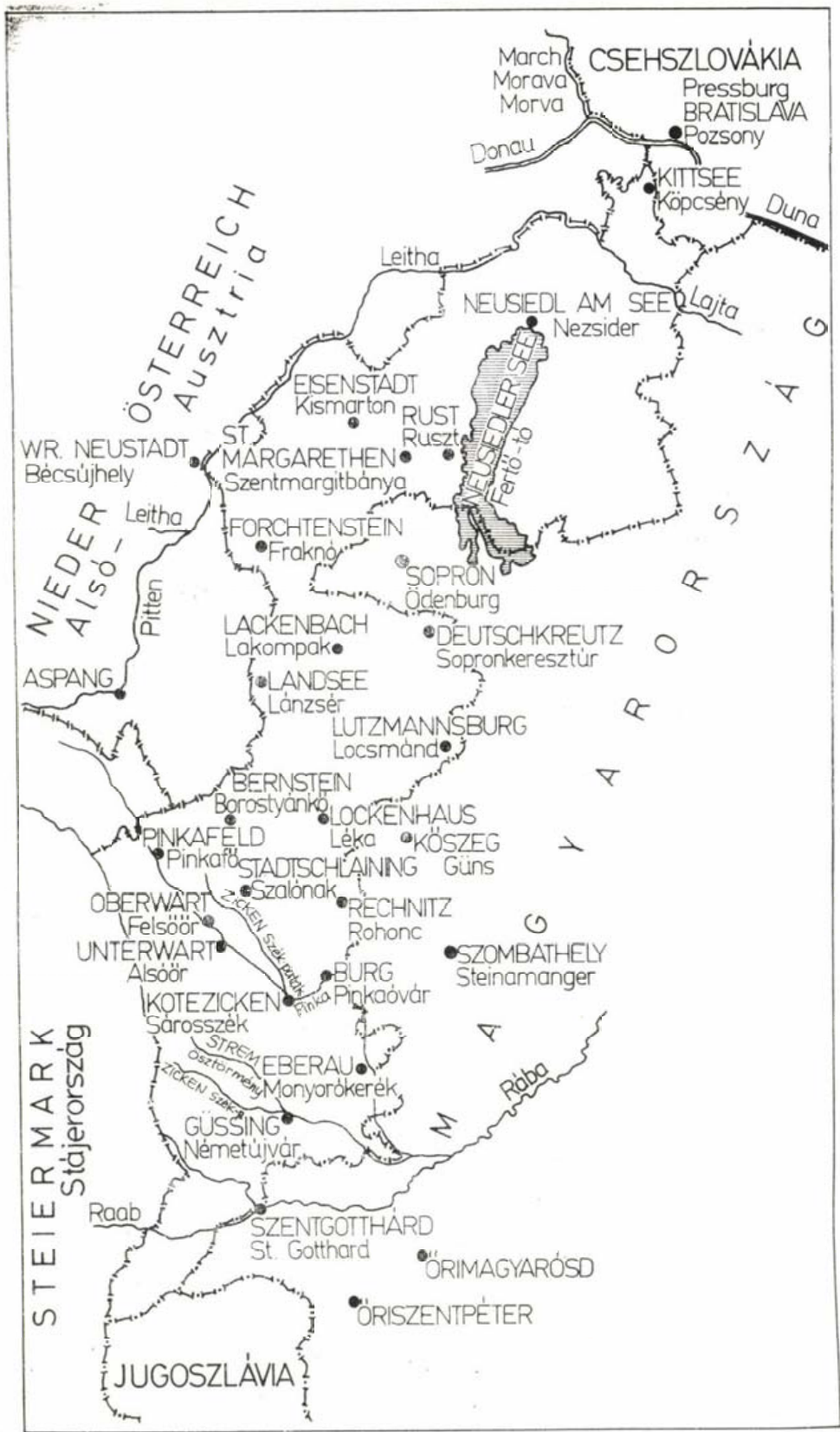
ROVIDÍTÉSEK: AAR = Acta Archaeologica — BF = Burgenländische Forschungen, Eisenstadt — Bglđ, Hbl = Burgenländische Heimatblätter, Eisenstadt — DOW = Tiber, Ladislaus red.: Die Obere Wart, Oberwart, 1977. 499 old. 150 kép + szövegközi ábrák — HK = Hadtörténelmi Közlemények — MIOG = Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien. — OOH = Österreichische Osthefte, Wien — ÖStB = Hoffmann, Alfred hrsg.: Österreichisches Städtebuch, Wien — SOF = Südost-Forschungen, München — SSz = Soproni Szemle — Sz = Századok — TSz = Történelmi Szemle — VSz = Vasi Szemle.

1 A nem magyarországi helységek mai közigazgatási nevét a tanulmány befejező részének végén közöljük.

2 **Mócsy András:** Pannónia a kora császárság idején. Apollo Könyvtár 3. Bp. 1975. 176—177. old. térképe.

3 **Tóth, Endre:** Geschichte der Oberen Wart im 1. Jahrtausend. In: DOW 79. old. és 4. sz. térkép.

4 **Váczy Péter:** A frank háború és az avar nép. Sz. 1974. 5—6. sz. 1041., 1059. old.

vagyis Petronell és Szombathely közé telepítette. A „*provincia Avarorum*” élén a frank felsőbbiséget elismerő kagan állt, népét a salzburgi püspökség keresztény hitre térítette.⁵

Az avaroktól elhódított területen a császár három örgrófságot szervezett, az Enns folyótól a Szerémségig terjedően. Nagy Károly intézkedéseit azonban már 822-ben lényegesen módosította „*Német*” Lajos keleti frank alkirály. Felszámolta az avar provinciát, és az egész meghódított terület — valamint a mai Karinthia — élére egyetlen személyt állított, „*Ostland*” prefektusát.⁶

Mind a hazai, mind pedig a külföldi kutatók egységes véleménye, hogy ez a szervezeti átalakítás nem járt együtt az avarság felszámolásával. A végleges választást nehezebbi, hogy a gyér írott forrásokat a régészet eredményeivel egyelőre még nem lehet eléggé kiegészíteni. Az avarok eddig feltárt nyugati temetői — mint például a legismertebb és legnagyobb, Mödlingnél — a VIII. századig terjednek.⁷ Ezzel szemben a IX. század második harmadára keltezhető nagy temetők, mint például a sopronkőhidai, nincsenek közvetlen kapcsolatban az avar temetőkkel. Népeségükéről most még csak annyi mondható el, hogy frank szolgálatba szegődött, bizonyos vonatkozásban avar hagyományokat is őrző lakosság volt.⁸ Ők biztosan megérték 895-öt, a magyar honfoglalást, majd letelepedést, de a X. századi hadjáratok következményeként lakóhelyük elhagyására kényszerültek.

Az avarokon és a velük kapcsolatban már említett szlávokon kívül döntő szerep jutott a nyugati germánokhoz tartozó bajor törzseknek, akik a VI. század második felétől hadakoztak az avarokkal.⁹ Lényegesen későbbi adat említi első településüket a mai Burgenland területén: ez *Peinicanu* (Pinkafelde — Pinkafő), 860-ból.¹⁰ A település folyamatosága itt sem valószínű.¹¹

A honfoglaló magyarok már a X. század elején letelepedtek a Dunántúl nyugati szélén, amit például a Kőszeg közelében feltárt, szakonyi sírlelet bizonyít.¹² A határok azonban ennél sokkal nyugatabbra húzódtak: őseink eljutottak az Enns folyóig. Ellenük épült „túl az Óperancia” — németül ob der Enns — 900–901-ben Anesapurch — Ennsburg vára.¹³ A tulajdonképpeni határ a Bécsi erdő vonulatát követte, innen az Ennsig a gyeptű húzódtott.¹⁴ A 955. évi, Lech-mezei csatavesztés után a magyarok fokozatosan feladták ezt a gyeptűt, és 991 után visszahúzódtak a Lajta folyó mögé.¹⁵ Ettől délre előbb talán a Pitten, az 1040-es háborúk idején pedig bizonyosan a Lapines folyó mentén alakult ki a középkori államhatár.¹⁶

5 Tóth, Endre: I. m. DOW 93. old. — Seper, Karl: Unterwarter Heimatbuch, Graz, 1976. 14. old. — Deák Ernő: Az avar-magyar határvédelemre vonatkozó hasonlóságok. In: Örség, Naptár az 1978-ik évre (Seper Károly kiad.) Fürstenfeld, 1978. Melléklet (2.) old. — Zimmermann, Fritz: Die vor-madjarische Besiedlung des Burgenländischen Raumes. BF 27. 1954. 41. old.

6 Zöllner, Erich: Geschichte Österreichs. (5. bővített kiadás), Wien, 1974. 55. old. — Tóth, Endre: I. m. DOW 93–94. old., 8. térkép.

7 Schwetz, Walther Paul—Pradel, Johanne: Mödling. In: ÖStB 4. k. 2. r. — Goldmann, Friderike—Oberhammer, Evelin—Pradel, Johanne szerk.: Die Städte Niederösterreichs H—P. Wien, 1976. 296. old.

8 Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Bp. 1973. 7–116. old. — Vö.: Tomka Péter: Avarok a Kis-Alföldön. In: Szombathely Viktor szerk.: Régészeti barangolások Magyarországon. Bp. 1978. 156–157. old. — A kutatók megegyeznek az avar lakosság IX. századi továbbélésében, pl. Zimmermann, Fritz: I. m. 1954. 42. old. — Fodor István: Verecke híres útján... Gondolat, Bp. 1975. 232. old. — U. 6.: Abstammung der Ungarn und Landnahme. DOW 108. old.

9 Zöllner, Erich: I. m. 38. old.

10 Homma, Josef Karl: Pinkafeld. In: ÖStB II., Knittler, Herbert szerk.: Die Städte des Burgenlandes. Wien, 1970. 149. old.

11 Így látja ezt — ellentétben az ausztriai kutatással — Györfly György: István király és műve. Bp. 1977. 83. old. — Fodor István: I. m. DOW 111. old.

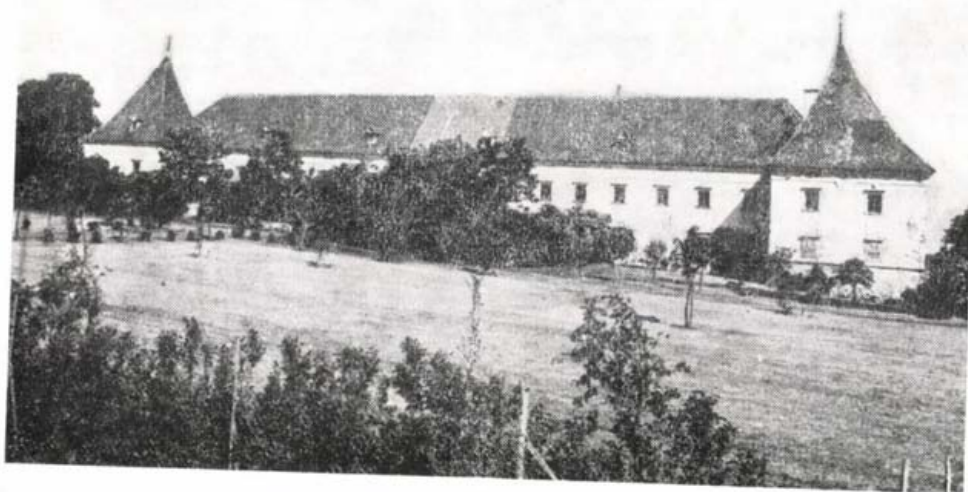
12 Értékelő Dienes István: A honfoglaló magyarok. Hereditas, Bp. 1974. 25–26. old. — Fodor István: I. m. DOW 112. old.

13 Amstler, Josef: Enns. In: ÖStB I., Knittler, Herbert szerk.: Die Städte Oberösterreichs. Wien, 1968. 123. old. — Lechner, Karl hrsg.: Handbuch der historischen Stätten Österreich I. Donauländer und Burgenland. Stuttgart, 1970. 32–33. old. — Györfly György: I. m. 1977. 83. old.

14 Deák Ernő: I. m. 1978. (2.) old. — Simon V. Péter: A Niebelung-ének magyar vonatkozásai. Sz 1978. 2. sz. 318–319. old. — A hegy lábánál véli a gyeptű Fodor István: I. m. DOW 112. old. — A gyeptű elvétel, mint mesterségesen kialakított határvédelmi rendszert, a XII. század előtt nem tartja lehetségesnek Kristó Gyula—Makk Ferenc—Szegefi László: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. HK 1973. 4. sz. Ervelésüket nagy mértékben gyengíti, hogy terjedelmes anyaggyűjtésük épp a nyugati határszéli hézagok, csakúgy, mint az Örségre vonatkozó szakirodalom tárgyalása. Teljesen hiányzik az ausztriai eredmények értékelése.

15 Györfly György: I. m. 1977. 84. old. — Simon V. Péter: I. m. 1978. 319–320. old. — Deák Ernő: I. m. 1978. (2.) old.

16 Ernst, August: Burgenland In: Lechner, Karl: I. m. 1970. 696. old. — Deák Ernő: Az idő sodrában. Örségi jegyzetek. Integratio '74. Wien. 1975. 140. old. — Erzségi Géza: Die Entstehung der Wart. In: DOW 121. old. — Vö.: IV. Henrik császár Magyarországi nyugati határai vonatkozó, 1074. évi nyilatkozatával. In: Wenzel Gusztáv: Árpád-kori Új Okmánytár I. k. Pest, 1860. 27–28. old.

Sopronkeresztúr (Deutschkerutz), várkastély

A kiürített területen 970-ben említik a források a karantán („karinthiai”) őrgrofságot, és bizonyára ugyanekkor szervezte meg *Henrik* bajor herceg az „*Ostarrichi*” őrgrofságot is, biztosítva a német birodalom védelmét és egyben keleti előrenyomulását.¹⁷ *II. Ottó* császár 976-ban *Liutpold* őrgrofnak, a *Babenberg*ek — mondhatni: az ausztriai „*Árpád-ház*” — ősatyjának adományozta.¹⁸ Ezzel a későbbi Ausztria kialakulásának fontos feltétele teremtődött meg.

Új nyugati határvidékünket részint a várak, részint a gyepeülvén telepített határőrök védték. A várak vagy megyeközpontok voltak, mint Sopron, Locsmánd, vagy pedig a fő védelmi vonalon, a gyepon feküdtek, mint Moson, Kapuvár. E várak földsáncait gerendaszerkezettel erősítették meg.¹⁹ Határvédelmünk kulcsa a pozsonyi vár volt.

A várakba *Géza* fejedelem a hozzá hű katonaságot telepítette be. Az ezredforduló utáni években a várak előljáróinak, az ispánoknak rendelték alá a várat ellátó szolgálatot falvakat is, majd *István* király uralkodásának végére az egész ország területén kialakult a 48 egységre tagolódó vármegyei szervezet.²⁰ E vármegyék között sajátos szervezete volt a határvármegyéknek. *Kálmán* királyunk ún. I. törvénykönyve 36. cikkelyének „b” fejezetében ez áll: „*Ha valami fontos hír jut a határvidékre a határőr-séghez, az ispán két követet küldjön a királyhoz...*”²¹ A határvármegyék túlélték a tatárjárást. *IV. Béla* király 1263-ban adományozta fiának, *Béla* szlavóniai hercegnek *Nyitra*, *Pozsony*, *Moson*, *Sopron* és *Vas* vármegyéket „*Magyarország határain*”.²²

17 *Erszegi Géza*: I. m. DOW 112. old.

18 *Lechner, Karl*: Die Babenberger, Wien—Köln—Graz, 1976. 36. old. A területet csak 991-ben szerezte meg végleg, ld.: *Györffy György*: I. m. 1977. 87—88. old. — Vö.: *Simon V. Péter*: I. m. 1978. 320. old.

19 *Nováki Gyula*: A magyarországi földvárak az őskortól a középkorig. KNY. Építés- és Építészettudomány VII. k. 3—4. sz. Bp. 1975. 335—338. old.

20 A várfejlődésről: *Györffy György*: Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation, AAR 1976. 3—4. sz. 353. old. — Vármegyékről: u. 6.: I. m. 1977. 191—232. old. térképekkel. — *Bakay Kornél*: A magyar államalapítás, Bp. 1978. 102—131. old. ill.

21 *Lederer Emma* szerk.: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. rész: 1000-tól 1526-ig. Bp. 1964. 52. old. A latin eredetiben a határvidék = *marchia*. Ertelmezéséhez: *Kovács Márton*: A felsőori magyar népszízet. Bp. 1942. 20. old. — *Borosy András*: Határőr-ség és határőrök az Árpádok korában. HK 1977. 4. sz. 543—548. old. — *Györffy György*: I. m. 1977. 208. old. — A határvármegye megkülönböztetésével szemben fenntartással ír *Stahl Ferenc*: Az Ország jogállása. VSz 1974. 2. sz. 220. old.

22 *Wenzel Gusztáv*: I. m. III. k. 43., 65., 66. old.

Más volt a gyeput védő katonák szervezése. Valószínű feladatuk szerint két elemüket ismerjük: a lövőket (*sagittarius*) és az őröket (*speculator*). Az utóbbiakról eké-
ként rendelkezik I. László király III. decretuma:

„I. A századosokról és tizedesekről.

a) *Hogy a király követe menjen el minden egyes várba, s ott gyűjtse össze azokat, akiket a nép nyelvén »ewr«-öknek neveznek, a századosait és tizedeseit...»²³*

A Lajta és a Lappincs folyóktól délkeletre, azontúl a Rábától délre húzódó vidék, az Őrség határőr („*speculator*”) katonái élén az „*örnagy*” állt.²⁴ Összefüggő betelepült, magyar népségű terület ugyan nem alakult ki, de a határőrök jelenlétét a XI. századból származó, személynevet és foglalkozást jelentő helynevek bizonyítják: pl. Őr, Lövő, Lódós, valamint a Sziget, Fűzes stb.²⁵ Ugyancsak helynevekből lehet következtetni a német (Bärenstein — Bernstein = Borostyán, Pamgort — Pawgarten — Pangert = Sopronkertes), valamint a szláv lakosságra (Zaszlop — Oszlop — Oslip, Nygvan — Lygvan — Nebensdorf).²⁶ A határőrök közé már *Taksony* fejedelem besenyőket telepített,²⁷ de a Fertő-vidéki falvak (mint Köpcseny, Pecsényéd) I. Géza uralkodása idején, 1074—1077 között keletkeztek.²⁸

Több helynév foglalja magába a „*Szék*” nevet (Szék-patak — Zickenbach, Szék-erdő — Zickenwald, továbbá négy falunév, mint Sárosszék — Kotezicken). Ezek a helynevek a Pinka-menti és a Rábától délre fekvő települések közti nagy távolságot töltik ki némiképp, és a XIV. századi oklevelek értelmezésével valószínű, hogy a határvédő székelyek emlékét őrzik.²⁹

A határőr falvak települési rendje sajátos. Egysége a „*szeg*”, mint Felsőört a Fel-, Közép- és Alszeg. A szegek (vagy mint Oriszentpéteren a település) alkotó elemei a szerek. Hasonló a csíki falvak településrendje, ahol a „*szeg*” egyenértékű a „*tíz*” számnévvel. Megfigyelhető a Fő-, Közép- és Alszeg beosztás, míg az utcákat a bennük lakó családokról nevezik.³⁰

A nyugati határvidék fő hadieseményei a Duna mentén történtek. Itt zajlott le az Árpád-kor egyik leghíresebb várharca, Pozsony 1052. évi német ostroma, amelyet a várvédők *Zotmund* — Vörösmartynál *Buvár Kund* — hőstetével háritottak el.³¹ A nagyobb csatákat is ezen a tájon, ám a Lajta folyó mentén vívták. *II. István* (1116—1131) serege az ősi lovasnomád hadicselt alkalmazta. „*A hitvány besenyők és székelyek sebkül megfutamodtak a király táboráig*” — írja a XIV. századi Képes Krónika szerzője, aki már nem ismerte föl a cselet, ugyanis a Janus nádor vezette, lesben álló derék-had lecsapott a csehekre, és vereséget mért rájuk. Hasonlóképpen győzhette le *II. Géza* serege 1146-ban *Jasomirgott Henrik* herceg csapatait Lajtakáta falunál.³² Szomorúbb

23 Lederer Emma: I. m. 1964. 27. old. Az „ewr” kiejtése „ör”, latinul *custos*, míg a százados *centurio*, a tizedes *decurio*. Az „örök” feladatairól és értelmezéséről ld. Borosy András: I. m. 1977. 548—550. old. — Általában u. ö.: XI—XII. századi harcosrétegünk néhány kérdéséről. HK 1974. 1. sz. 3—27. old. — u. ö.: Főurak, familiárisok, udvari harcosok Magyarországon a XIII. században. HK 1978. 3. sz. 315—337. old. — Kristó—Makk—Szegfű: I. m. 1973. 650—654. old. Erszegi Géza: I. m. DOW 122. old. és 17. jegyzet. — Seper, Karl: I. m. 1976. 18. old.

24 Stahl Ferenc: I. m. 1974. 2. sz. 218. old. — Györfly György: I. m. 1976. 334. old. — Vö. Kósa László—Filep Antal: A magyar nép táji-történelmi tagolódása. Akadémiai, Bp. 1975. 155. old.

25 A névanyagot Csánki Dezső adataira támaszkodva értékeli Kovács Márton: I. m. 1942. 13—14. old.

26 Kranzmayer, Eberhard—Bürger, Karl: Burgenländisches Siedlungsnamenbuch. BF 36. 1957. 41., 117—118., 108. old. — Vö. Juhász László: Burgenland. Történelmi útikalauz. München, 1976. 247. old.

27 Györfly György: I. m. 1977. 50—51. old., ill. 84. old. — Újabb feldolgozása Göckenjan, Hansgerd: Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn. Wiesbaden, 1972. 261. old.

28 Erszegi Géza: I. m. DOW 121—122. old.

29 Kranzmayer—Bürger: I. m. 1957. 163—164. old. — Seper, Karl: I. m. 1976. 19—20. old. — Vö.: Deák Ernő: I. m. 1978. (3.) old., ill. Tagányi Károlyra hivatkozva Kovács Márton: I. m. 1942. 19. old. 53. jegyzet, ill. Loiberseck, Josef: Oberwart. Bgld. Hbll. 1968. 4. sz. 168—169. old.

30 Az őrségi szegekről: Kovács Márton: I. m. 1942. 17—18. old. — Seper, Karl: I. m. 1976. 16. old. — Újkori sorsukról Deák, Ernő: Wirtschaftshistorische und soziale Aspekte der Neuzeit (1547—1848). In: DOW 216—219. old. — A csíki szegekről: Vámszer Géza: Életforma és anyagi műveltség. Kriterion, Bukarest, 1977. 269—273. old. — Duka János: Csikszentlélek tizeséről. In: Kós Károly—Farág József szerk.: Népmismereti Dolgozatok. 1978. Kriterion, Bukarest, 1978. 186—194. old., ill.

31 A hadjárat keltezésére: Gerics József: Legkorábbi Gesta-szerkesztésünk keletkezési rendjének problémái. Bp. 1961. 70., 74., 78. old.

32 A Bécsi Képes Krónika szövegét Geréb László fordította, In: Képes Krónika. Bp. 1959. 173. old. — A lajtakáti csatáról u. o. 182. old. — Helytörténelmi vonatkozásai: Juhász László: I. m. 1976. 95. old.

sorsra jutott a Babenbergi család utolsó férfitagja, II. Frigyes herceg. Ő a bécsújhelyi csatában, 1246 nyarán már győzelemre vitte seregét IV. Béla király ellen, amikor „szeménél szúrták át. Noha a herceg odaveszett a háborúban, Béla király és a magyarok nem nyertek győzelmet”.³³

Az Árpád-kori határvédelmi rendszert és őreit szinte megsemmisítette a tatárjárás. Számos elpusztult határőr település, mint Szombathely — a Fertő-tónál —, Szil elpusztított lakosságát német telepesek pótolták, és ők hozták létre Neusiedl (Nezsider), Ruszt községeket. A kővárak nagyszámú építése tovább csökkentette az örök feladatát és jelentőségét. V. István 1270. évi oklevele már oly módon szabályozta az őrimagyaródsi várhoz tartozó örök helyzetét, hogy az adózásukat illető kedvezmények mellett csak őrnagyukon keresztül kapcsolta őket a vármegyéhez.³⁴

Albert osztrák herceg 1284. évi hadjárata következtében tovább fogytak az örök, majd a XIV. század eleji belharcok idején egy részük szétszóródott. A nagyurakkal hadakozó Károly Róbert azonban helyesnek látta, hogy legalább a nyugati határ mentén visszaállítsa a korábbi rendet. 1327-ben, a nyugati „kiskirály” Németújváriak legyőzésének évében a király oklevélben szabályozta az itt lakó örök helyzetét. Felső-óri Péter fia Miklós ispánt az ország nemesei közé emelte, és kinevezte az örök „őrnagyává”. Feladatául szabta, hogy a Borostyánkő és Németújvár között szétszóródott öröket gyűjtse össze, telepítse őket vissza eredeti szálláshelyükre. Egyúttal megerősítette az 1270 óta többször is írásba foglalt szabadságukat, miszerint a határ védelme fejében mentesek az adózástól és a magánföldesúri bíráskodástól. Károly Róbert oklevelével alapján négy település (Felsőőr, Alsóőr, Órsziget és Vasjobbágyi) története másképp alakult, mint a Rábától délre fekvő 18 falué. Ez utóbbiak hiába hivatkoztak többször is a felsőőriek példájára, az 1681. évi LV. törvénycikk jobbágyosorukat szentesítette, viszont az előbbi négy település közül „Felsőőr és Alsóőr falukban lakó egyetlen nemeseket” az ország nemeseivé nyilvánította az 1547:XXXVII. törvénycikk.³⁵ A társadalmi eltérés — párosulva a jelentős földrajzi távolsággal — oly módon rögződött a köztudatban, hogy ma „Órség” néven a Rábától délre eső 18 falut értik (központjuk Óriszentpéter). A mai Burgenlandban található településeket pedig — Felsőőr központtal — Felső Órvidéknek, Felső-Órségnek hívják.³⁶

Marosi Endre

33 Képes Krónika 191. old. — Feldolgozása: Dienst, Heide: Die Schlacht an der Leitha 1246. Militärgeschichtliche Schriftenreihe 19. Wien, 1972. — Vö.: Lechner, Karl: I. m. 1976. 296. old.

34 Borosy András: I. m. 1977. 551–552., és az oklevél szövege 555–556. old. — Deák Ernő a várhoz kapcsolódást hangsúlyozva, a felsőőriek fejlődését tekinteli párhuzamnak: I. m. DOW 217. old. — Ellenkezőleg, a vármegyei keretekbe kapcsolást tartja fő mozzanatként Stahl Ferenc: I. m. 1974. 2. 221–222. old.

35 A kiadatlan 1327. évi oklevél szövegének rekonstrukciója: Észegi Géza: I. m. DOW 152–155. old. — Ertelmezésére Deák Ernő: I. m. 1975. 144–146. old., bár a nála említett 1547:XI. cikkely valójában Ferdinánd XI. decretumára vonatkozhat.

36 Kósa—Filep: I. m. 1975. 165. old., másrészt Deák Ernő: I. m. DOW 165. old., Kósa—Filep: I. m. 97–98. old.